

Джузепе Дел'Агата

Морално-политическа идеология в острата критика на Георги Марков към българския тоталитаризъм

През 2000 г., двайсет и две години след смъртта си, Георги Марков бива удостоен от българския президент Петър Стоянов с престижния орден „Стара планина“ „за яркия му принос към българската литература, драматургия и публицистика и за изключителната му гражданска позиция и противопоставяне на комунистическия тоталитарен режим“.

Задача на този мой текст е да очертае основните идеи в морален и политически план, които Георги Марков поддържа постоянно при своите редовни и често радикални критики към българския режим.

Главната отправна точка е свързана с непоколебимото му убеждение, че българският режим, упражняван от Комунистическата партия, **няма абсолютно нищо общо с комунизма и със социализма, а е просто държавен капитализъм**. Марков казва, че му е трудно да определи режимите в страните от Варшавския договор като „социалистически или комунистически“. „Повече от очевидно е – продължава авторът, – че те нямат нищо общо с основните представи било за социализъм, било за комунизъм. И затова моля слушателя да ме извини, че по навик греша, като казвам комунисти вместо партийци.“¹ С целенасочен антиклерикален намек заявява, че „колкото църковната институция има нещо общо с Бога, толкова и партията има нещо общо с комунизма“², за да цитира накрая красноречивото и впечатляващо изказване на един свой приятел: „Цял живот съм бил комунист и затова никога не съм бил партиец“. Агресията спрямо социалистическа Чехословакия, която е може би най-важното и разтърсващо политическо събитие в живота на Марков, както ще видим по-нататък, показва също: „Чехословашките събития от 1968 г. и нашествието на 21 август от страна на Съветския съюз и марionетните режими под негова команда разкриха най-категорично една от най-големите и жестоки истини на века – че наричащите се „комунистически“ режими нямат нищо общо нито с комунизма, нито с хуманизма“³. В една прекрасна виртуална наздравица по *Дойче веле* за новата 1974 г. Марков заявява: „Светът е осъмнал прероден върху стария и най-чудесен закон „от всекиго според способностите, всекиму според потребностите“, християнски или комунистически закон, както щете го наречете. Закон, който изключва насилствена

¹ *Есета* 1, с. 76.

² *Задочни репортажи* 1, с. 144.

³ *Есета* 3, с. 131.

*Джузепе Дел'Агата е професор българист, дългогодишен преподавател в университета в Пиза, преводач и популяризатор на българската литература в Италия, автор на книги и статии по теми от старобългарската до съвременната ни литература. Превел е на италиански книги от Йордан Радичков, Емилиян Станев, Георги Господинов. Съставител е на *Antologia del racconto bulgaro* (Антология на българския разказ:*

55 разказа от 25 автори, преведени от 16 преводачи, Padova, 2006), чийто предговор (публикуван в Следва 22/2010) е изключително приносна история на рецепцията на българска литература в Италия. Настоящият му текст е неочакван контрапрочит на Георги Марков и отношението към лявата идеология в неговите текстове.

организация, който изключва експлоатацията под всякаква форма и прави немислимо съществуването на жестоките капиталистически тръстове – държавни на Изток или частни на Запад”⁴.

Рязка и категорична антонимия: „комунист” като обратното на „партиец”.

За Радой Ралин (1922 - 2004), поет и изключителен сатирик, според Марков един от героите на дисидентството и антиоталитарната и антиправителствена съпротива, който още съвсем млад станал комунист и партизанин, хората са казвали, че е бил „истински комунист”. Това определение е възникнало като пълно отрицание на понятието *партиец*. „Ако за хората партиецът беше същество, което мислеше единствено за себе си, чийто живот се направляваше от прости инстинкти и сметки за собствено благополучие, което вярваше в марксизма и ленинизма точно толкова, колко би вярвало и в Аллаха, стига Мохамед да беше на власт, което никога не беше рискувало нищо в живота си заради другите (но което не му пречеше да си приписва геройства), което като характер беше сервилен, подличък хамелеон, готов да се преклони пред всеки по-силен от него и т.н. – истинският комунист беше нравственото му отрицание. Това беше почти заглъхнало ехо от стари времена за човек, който милее за бедните, слабите и онеправданите, за който истината и правдата стоят далече над политическите игри на деня и не са имажинерни партийни понятия, а конкретна, лична отговорност.”⁵ Все така относно Радой Ралин Марков пише: „Радой Ралин, чийто живот от ранни години беше искрено преплетен с комунистически идеали, стана символ на упорит и горчив апостол на тези идеали... Когато Радой осмива, критикува или остро жили известни съвременни явления, той прави това от възможно най-силните позиции – тези на истинския комунист. Повече от явно Радой Ралин не иска връщането на буржоазното общество или капитализма, но настоява за „истински комунизъм”, което не е нищо друго, освен „комунизма с човешко лице”⁶.

Марков различава четири условни групи комунисти: комунисти идеалисти, комунисти съветски агенти, комунисти приспособленци и случайни комунисти. Само първите са носители на ценности: голяма част от тях са били мечтатели, които в несретата

⁴ *Аз бях той*, с. 157. Без съмнение този закон е един от основните принципи на комунизма у Маркс.

⁵ *Задочни репортажи* 2, с. 538-539.

⁶ *Задочни репортажи* 2, с. 539-540.

на своя живот са прегърнали комунистическата идея само като знаме, което да ги води по посоката на щастието и красотата. По законите на борбата малцина от идеалистите комунисти са дочакали живи 9 септември 1944 година: „Не е трудно да се разбере, че най-добрите, най-храбрите, най-честните и последователните са загинали...”⁷. В спомените на прочутия партизански командир Славчо Трънски са заклеямени хитреците, които просто са престояли известно време по планините, избягвайки всички опасности. От определен момент нататък пътят на комуниста идеалист е твърде стръмен: „да се противопостави на партийното ръководство, да отрече империалистическото господство на СССР, да приеме позицията на безкомпромисен критик на всички недостатъци и грешки, да реагира активно на всички решения и действия, да не си затваря очите пред нищо и смело да прави обществено достойно своето отношение. Без съмнение това е най-опасният, почти самоубийствен път. Режимът смяташе и смята такива комунисти-идеалисти за по-опасни от всякакви врагове и прави всичко възможно да ги ликвидира. Както разказах в предишните глави, българският режим не може да понеса никакви припомняния за комунистически идеали и ги дамгосва като прояви на разни видове ревизионизъм”⁸. Марков твърди, че след като е проучил досиетата на редица герои от съпротивата, е стигнал до извода, че българската съвременност не само може, но и трябва да бъде съдена от техните позиции: „В края на краищата, ако някой се е самопожертвувал, за да даде на народа си по-добър живот, то неговото верую е най-естественият критерий за преценяване верността на новата власт към идеала. В България днес това е много силна нравствено-политическа позиция. Ние ще видим по-късно как партията ще се уплаши от тази именно позиция и за доста дълго време комунистическата тема ще бъде най-нежеланата в нашите издателства”⁹. В течение на период от време, който Марков не посочва хронологически точно и който варира от няколко месеца до няколко години, със завръщането в България на комунистическите бежанци в СССР и преди всичко на бившия секретар на Коминтерна и после на Коминформбюро Георги Димитров, властта е поета от един свадлив и крайно настъпателен блок, който Марков дефинира обобщено „съветски агенти” и безскрупулни приспособленци, често наричани и „акули”. Същевременно партията се разраства за кратко време от няколко хиляди до над половин милион членове, които в битката да си издействат сфери на влияние и финансова изгода надделяват и изтласкват комунистите идеалисти. Част от тях отхвърлят предишните идеали, капитулират и застават зад новото ръководство. Друга група, но особено многобройна, но от голямо политическо и морално значение, мълчаливо се оттегля. Марков характеризира драмата на комунистите идеалисти като една от най-големите и силни теми, които животът в България е предложил, и отбелязва, че в конфитурената «социалистическа» литература няма и помен от тази тема. В условията на 70-те години Марков обобщава позициите на комунистите идеалисти така: „Фактически някогашните идеалисти днес могат да бъдат разделени на три

⁷ *Задочни репортажи* 1, с. 132.

⁸ *Задочни репортажи* 1, с. 144.

⁹ *Задочни репортажи* 1, с. 282.

групи. Първа – ония, които напълно забравиха идеалите си, втора – ония, които ги помнят, но мълчат, и трета, съвсем малка – ония, които ги помнят и все още се опитват да ги отстояват¹⁰. Първото действие на тази драма започва веднага след Девети септември 1944 г., а последното действие е през август 1968 г.¹¹ Още веднъж авторът свързва идейно и емоционално ценностите на партизанската антифашистка борба и идеалите на Пражката пролет.

Според Марков критиката и противопоставянето на българския тоталитарен режим могат да се осъществяват само от позициите на комунистическия идеал: „А комунистическият строй можеше да бъде критикуван и атакуван единствено от комунистически позиции, или, още по-правилно, от позициите на комунистическия идеал. Моето твърдо убеждение беше и е, че тръгването от каквито и да е други позиции е пълна и неизвинима безмислица“¹².

От политиките Марков изказва думи на уважение към Трайчо Костов. Костов е бил начело на БРП, оставайки в България, и е обесен през декември 1949 г. по нареждане на Сталин, на когото е отказал да разкрие икономически данни, засягащи българската търговия със западни страни. Комунистите идеалисти си дават сметка, че ръководството на партията е попаднало в ръцете на съветски агенти, предани на Москва и лишени от всякакви скрупули, и Марков твърди: „С убийството на Трайчо Костов Политбюро губи единствената си действителна личност“¹³. Марков си спомня как кампанията срещу Костов като предател, титовист и чуждестранен шпионин е деформирала гражданите. За да демонстрира сервилен проправителствен конформизъм, един известен лекар е казал, че денят на обесването на Костов е бил най-щастливият ден в живота му. Мнозинството от българите не вярва, че Костов е виновен, но повечето се надпреварват да демонстрират ненавист към него, като разчитат да извлекат от това лични изгоди.¹⁴ Сред онези, които не прекланят глава, Марков припомня писателя Добри Жотев; известната режисьорка Юлия Огнянова, изтезавана зверски от царските жандарми; агента на съветското и българското контраразузнаване Стефан Богданов, който след години затвор преди 9 септември 1944 г. бива осъден като последовател на Трайчо Костов, реабилитиран и после отново осъден и който от „комунистическия“ затвор пише, че страданията и мъките, изпитани в миналото, са по-малки от изживените в самата му комунистическа родина.¹⁵ И още редица големи режисьори: Бинка Желязкова, Христо Писков, Рангел Вълчанов, Леон Даниел, Вили Цанков, Асен Шопов, Борислав Шаралиев, писателят Неделчо Драганов и поетите Валери Петров, Николай Кънчев, Стефан Цанев (последният особено близък и скъп на Георги Марков) и Константин Павлов, който за мнозина е може би най-важният български поет на ХХ век. Павлов, на когото в продължение на много години е било забранено да публикува, е

¹⁰ *Есета 2*, с. 38.

¹¹ *Задочни репортажи 1*, с. 135.

¹² *Задочни репортажи 1*, с. 143.

¹³ *Задочни репортажи 1*, с. 139.

¹⁴ *Задочни репортажи 1*, с. 42.

¹⁵ *Задочни репортажи 1*, с. 140.

похвален от Марков не само заради изключителните му качества на поет, но и заради непреклонната му морална позиция. Марков цитира следните стихове на Павлов от стихотворението му „Декларация“:

*Искам да съм с първите,
с истинските,
с комунистите.*¹⁶

Специално място сред комунистите идеалисти, неотклонни в продължаването на своята идейна борба, заема Христо Ганев. Партизанин, сценарист и режисьор, той се дипломира в Москва след войната. С обичаната си съпруга Бинка Желязкова, първата българска кинорежисьорка, са автори на великолепни филми за съпротивата и за живота и събитията в България. Много от техните филми, силно харесвани от публиката, биват цензурирани. Филмът им от 1957 г. „Животът си тече тихо...“ е първият в страните от Варшавския договор, който заклеймява като предателство на идеалите за свобода и равенство завземането на властта и тоталитарното, егоистично, консуматорско и еснафско управление на партийните функционери и ръководители, някои от които и бивши партизани. Филмът ще може да се гледа едва след политическите промени от 1989 г. Марков заявява ентузиазирано своето уважение към Ганев. Твърди, че малко други държави от Източна Европа могат да се похвалят с толкова смел режисьор: „Христо Ганев, партизанинът, сценаристът, кинорежисьорът, чиято безкомпромисност ще го изхвърли отвсякъде, когато партия и режим многократно ще се мъчат да купят, да привлекат, да сплашат, да накажат, но никой не ще успее да го превие, той ще бъде един от неколцината, които ще откажат да гласуват резолюцията за Солженицин и ще бъде изключен от хора като Левчев“¹⁷. Към края на ноември 1970 г. на финала на Втората национална конференция на българските писатели бива представен един срамен текст, подписан от Джагаров и адресиран до Нобеловия комитет, който осъжда присъждането на Нобелова награда на Солженицин. Тази инициатива е не само сервилна и срамна, но и остава изолирана. Дори съветските писатели не са направили нещо такова. Против гласува Благой Димитров, който не е партиен член, а четирима членове гласуват въздържал се: Христо Ганев, Валери Петров, Марко Ганчев и Гочо Гочев – комунист и антифашист отпреди войната, през 1943 г. вкаран в концентрационен лагер. На 8 януари 1971 г. четиримата са изключени от Партията.¹⁸ Според Марков Христо Ганев постепенно заема вакантното място на главен представител на интелектуалната съвест в България: комунист, искащ онзи комунизъм, заради който той и неговите другари наистина са се борили.¹⁹

¹⁶ *Задочни репортажи* 1, с. 283.

¹⁷ *Задочни репортажи* 1, с. 410.

¹⁸ Относно тези събития и всеотдайната защита на драмата на Емил Манов «Грешката на Авел», отстоявана заедно с жена му Бинка, виж Giuseppe Dell'Agata, *Voci di opposizione e coerenza di ideali nella Bulgaria dal 1944 al 1989, в 1989-2009. La caduta del muro: venti anni dopo*, Bologna 2011, с. 77-78.

¹⁹ *Есета* 2, с. 11.

Пражката пролет. Вече наблегнахме на моралната и идеологическа връзка, която според Георги Марков свързва антифашистката партизанска борба и Пражката пролет. Едва две седмици преди убийството му *Свободна Европа* и *Дойче Веле* предават разсъжденията на Марков относно надеждите, възлагани на политиката на Дубчек и на Програмата за действие на Чехословашката комунистическа партия: „През зимата, която Дубчек превърна в пролет, ние, неколцина приятели, пишещи братя, поискахме да се преселим от България в Чехословакия. В онези дни тя ни се виждаше най-привлекателната страна за живеене. Там ставаше нещо голямо. Ние не знаехме добре езика, но искахме да бъдем там. Не знаехме какво точно можехме да правим, но искахме да бъдем там. Нямахме намерение да променим националността си, но казвахме: „Хайде да станем чехи!“ Това означаваше и да се присъединим към тях, да бъдем като тях и да дадем сили и способности за тяхната кауза, която беше и наша кауза. Може би донякъде нашето желание беше порив да се избяга от собствената зима в чешката пролет”²⁰.

Марков ентузиазирано описва почти единодушната подкрепа от страна на народа за чехословашките реформи, свободните и разгорещени дискусии по улиците на Прага. Позволете ми да приведа един по-обширен цитат, за да илюстрирам възгледите на нашия автор по темата:

„Какво искаше Дубчек? Какво искаше Смиръковски? Исаха да върнат партията към първоизточника, към първоцелта – да служи на човека и на народа, а не да бъде зловещ инструмент в ръцете на политически гангстери, патологични убийци, вулгарни карьеристи [...] Онова, което най-красноречиво характеризира отношението на партийната върхушка спрямо народа, са стените, които те издигнаха между него и себе си, това са спуснатите завеси на разкошните лимузини, това е палячовщината на манифестациите и парадите, когато те срещаша народа като блеещо стадо, това са космическите разстояния между тях и обикновения гражданин. [...] чешката пролет дойде като първата светлина на възможен ренесанс. Апостолите на този ренесанс искаха да съборят крепостните стени, да сринат всички прегради между партия и човек, да отхвърлят налудните идеологични схеми и да признаят реалността. [...] Представете си съборена и пратена по дяволите цялата система на привилегии. Представете си, че когато няма месо за гражданите в страната, министър-председател не само не преяжда, но и гладува с тях. Представете си, че дечицата на членовете на Политбюро не се излежават в дипломатически корпус, но са чудесни миньори, трактористи или просто граждани като всички. Представете си изхвърлени всички служебни лимузини и гражданите министри и началници отиват на работа с трамвая. [...] Ето горе-долу това беше Чехословакия на Александър Дубчек”²¹. Марков не се наема да дава оценка доколко са били основателни тези надежди за възраждане. За него Пролетта се е зародила, за да търси отговори, но не ги е намерила, защото е била арестувана, и загатва, че шансове е имало, като казва, че е била арестувана,

²⁰ *Есема* 2, с. 61.

²¹ *Есема* 1, с. 113-115.

защото е задавала въпроси и освен това защото е съществувала някаква вероятност да намери отговорите. Смътна нотка на оптимизъм за бъдещето се прокрадва и в тези две изречения: „Трудно е да се понесе загубата на една пролет въпреки знанието, че идването на следващата пролет е неизбежно“²², както и: „Колкото да е плътна завесата, тя няма да удържи и първият вятър ще я разнесе. И тогава ние ще бъдем свидетели как слънцето от чешката пролет ще помете снеговете на Изток»²³. Струва ми се, че от съществен интерес е и това разсъждение: „Една успяла Дубчекова Чехословакия щеше да бъде най-оптимистичният принос в съвременната човешка история, щеше да означава водораздела между времето на варварщината и времето на човешкото достойнство. Чехословакия на демократичния, истинския, свободния комунизъм би била алтернатива за много страни“²⁴. Заключение на неговия материал, излъчен само две седмици преди убийството му по повод десетгодишнината от агресията спрямо социалистическа Чехословакия, също ни изпълва с респект и ни подтиква към размишление: „Отбелязвайки десетгодишната на тази най-чудесна, най-мъжествена и може би най-важна съвременна борба, искам да кажа, че всеки човек, който уважава истината, справедливостта и човешкото достойнство, не може да не изрази своето възхищение от чехите и словаците, не може да не им завиди и да не поиска да бъде редом с тях“²⁵.

Централна тема, винаги повдигана по време на неговите предавания, засяга привилегиите на обширен кръг партийни и държавни ръководители, които изтъкват подчертано класовия характер на българския тоталитаризъм. Членовете на Политбюро, голяма част от тези на ЦК и редица приравнени на тях лица се ползват от специално снабдяване със стоки, продукти и услуги, напълно липсващи за останалата част от населението. Привилегиите биват премахнати през 1956 г., но после постепенно възстановени. За Марков те са допълнителен признак за процеса на възпроизвеждане на съветското положение на българска почва. Започват със завръщането в родината на Георги Димитров, на когото Трайчо Костов беше противопоставил твърде мизерния жизнен стандарт на българските комунисти. Марков сравнява половин милион привилегировани с осемте милиона граждани, които страдат и гладуват.²⁶ Марков посвещава конкретни разсъждения на механизма на работническата експлоатация и припомня, че преди войната работническото движение е било против въвеждането на нормирания труд, докато по-късно, отново следвайки съветския модел, са определени все по-съсипващи норми, които изтощават работниците с миража за някакво увеличение на заплащането. През последния период от дейността си в Лондон и особено по време на написването заедно с Дейвид Филипс на *Достопочтеното шимпанзе*, Марков подчертава приликите между привилегиите и работническата експлоатация в частния британски

²² *Есега* 1, с. 117.

²³ *Есега* 1, с. 133.

²⁴ *Есега* 1, с. 132.

²⁵ *Есега* 2, с. 77.

²⁶ *Задочни репортажи* 1, с. 104. Помня, че през 1969 г. в Прага група млади активисти от Революционната социалистическа партия твърдеше, че привилегированите в Чехословакия са общо около 125 000.

капитализъм и държавния капитализъм на българския режим. А що се отнася до цензурата и свободата на словото, различителен белег между режимите на Изток и на Запад, през февруари 1977 г. пише следното до Димитър Бочев: „Я се опитай да изкажеш мнение в „независимия“ вестник Таймс или в независимото Би Би Си? Имаш много здраве от пробитата шапка на демокрацията. Там, но както и в „Работническо дело“, трябва да се съобразиш с линията на вестника или радиото. Принципите са абсолютно същите. Разликата е само във формите – едните са по-груби и недодялани, другите са по-гладки“²⁷. Относно същностното сходство между английското и българското общество през последните месеци от живота си пише следното до Атанас Славов, известен критик в изгнание, говорейки за *The Right Honorable Chimpanzee*: „Тукашните маймуни (английските политици – б.м.) и българските маймуни са расли в една и съща гора“²⁸. Пак до Славов пише и това: „От представите на тукашните млечни интелектуалци ми се повръща. Иска ми се да напиша книга под заглавие ДВЕ ЕДНАКВИ ЛАЙНА ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА ЛАМАРИНЕНАТА ЗАВЕСА. Но няма да я напиша, за да не изглеждам на изпълнено със самосъжаление българско влечуго“²⁹.

Пица, 6 май 2019

Превод от италиански: Дария Карапеткова

²⁷ *Аз бях той*, с. 222.

²⁸ Писмо от 31 март 1978 г., *Аз бях той*, с. 260.

²⁹ Писмо от 1 март 1978 г., *Аз бях той*, с. 258.